

УДК 371.3:811.161.2:373.3

Олена Компаній,
кандидат педагогічних наук,
фахівець відділу
з питань інтелектуальної власності
Херсонського державного університету

НАВЧАННЯ ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ В 1 КЛАСІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено актуальній проблемі XXI століття – навчання переказу текстів молодших школярів, зокрема першокласників, висвітленню й обґрунтуванню шляхів вирішення цього важливого питання. Автор аналізує поняття «переказ», акцентує увагу на ранішньому формуванні вмінь переказувати тексти, тому пропонує починати навчання з першого класу, рекомендує застосовувати перекази на відтворення знайомої казки; за допомогою плану, котрий включає вказівки; запитань, що оформлюються у вигляді плану та складаються із такого числа, скільки речень в тексті; готового плану, питання якого вимагають більш вільної передачі тексту; картинного плану, а також звертає увагу на створенні відповідей, тобто речень, словникову роботу (пояснення значення слова, включення незрозумілих слів в доступний контекст) та застосовування інформаційних засобів (мультимедіа, інтерактивної дошки).

Ключові слова: переказ, прийоми навчання переказування тексту, запитання, план, картинний план, молодші школярі.

Статья посвящена актуальной проблеме XXI века – обучение пересказа текстов младших школьников, в частности первоклассников, освещению и обоснованию путей решения этого важного вопроса. Автор анализирует понятие «пересказ», акцентирует внимание на раннем формировании умений пересказывать тексты, а именно с первого класса, рекомендует усвоение этим видом упражнений построить на пересказе знакомой сказки; с помощью плана, который включает указания; вопросы, которые оформляются в виде плана и состоят из такого числа, сколько предложений в тексте; готового плана, вопросы которого требуют более свободной передачи текста; картинного плана, а также обращает внимание на правильном построении ответов, то есть предложений, словарную работу (объяснение смысла слова, включения непонятных слов в доступный контекст, разкладывания общих понятий на частные) и применение информационных средств (мультимедиа, интерактивной доски).

Ключевые слова: перевод, приемы обучения перевод текста, вопросы, план, картинный план, младшие школьники.

The article is sanctified to the issue of the day of XXI of century – studies of translating of texts of junior schoolchildren, in particular first-class boys, to illumination and ground of ways of decision of this important question. An author analyses a concept «translation», accents attention on the morning forming of abilities to retell texts, that is why studies suggest to begin from A-one, recommends to apply translations on the recreation of the acquainted fairy-tale; by means of plan that includes pointing; questions that are recorded as a plan and consist of such number, how many sentences in text; prepared plan the questions of that require more free transmission of text; picture plan, and also pays attention to creation of answers, id est sentences, dictionary work (explanation of sense of word, including of incomprehensible words in an accessible context, розкладування general поняття on private) and application of informative facilities (multimedia, interactive board).

Key words: translation, receptions of studies of text, question translation, plan, picture plan, junior schoolchildren.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку національної школи характеризується посиленням уваги до мовної освіти в країні, необхідністю формування особистості, яка відзначалася б свідомим ставленням до рідної мови, мовленнєвою активністю на всіх етапах оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу, високою культурою спілкування. Розв'язання цих завдань безпосередньо пов'язане з реалізацією комунікативної мети, котра передбачає розвиток не тільки чотирьох видів мовленнєвої діяльності, але й зв'язного мовлення. Вирішальну роль у цьому відіграє початкова школа, адже саме тут формують початкові комунікативні вміння і навички.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі зв'язного мовлення приділено належну увагу в дослідженнях відомих психологів, психолінгвістів (М. Жинкіна, І. Зимньої, Г. Костюка, О. Леонтьєва, І. Синиці та ін.) і методистів (М. Вашуленка, І. Гудзик, Г. Іваницької, Т. Ладиженської, М. Львова, М. Пентилюк та ін.).

Однак досконале вивчення цих робіт, аналіз програми початкової школи та практичні спостереження дали змогу з'ясувати, що деякі питання залишають відкритими, зокрема навчання переказувати тексти.

Формулювання цілей статті. У цій статті маємо на меті розглянути методику навчання переказувати тексти в 1 класі.

Виклад основного матеріалу. Вміння самостійно створювати зв'язні висловлювання, за твердженням відомого українського психолога І. Синиці, не може бути сформоване в учнів без наслідування готових зразків. Такими зразками слугують тексти для переказу.

Починаючи з XIX століття, переказ розглядається як підготовча ланка до самостійного письма, до написання творів, створення власних аналогічних висловлювань. Головну його мету Ф. Буслаєв бачив у тому,

щоб навчити дітей розуміти і правильно відтворювати прочитане [1]. Вченим уперше було запропоновано розвивати самостійність думки учня шляхом читання з подальшим розбором прочитаного з поступовим переходом до зв'язного викладу своїх і чужих думок.

Ідеї Ф. Буслаєва отримали подальше розповсюдження в системі навчання К. Ушинського. У концепції вченого переказ є одним з основних прийомів пояснювального читання і важливим засобом розуміння учнями прочитаного.

Підтримуючи думку, що переказ є засіб навчання вільного викладу думок, В. Срезневський визначив головні моменти уроку пояснювального читання, що складаються з читання тексту частинами, аналізу і переказ прочитаного в межах кожної частини, бесіди з приводу прочитаного, зв'язного переказу тексту «по порядку». Причому, при розборі художнього твору він виділив прийом пояснення нових слів і передачу змісту прочитаного без зміни форми, зі зміною форми («від себе»), а також поділив перекази за прочитаним на три групи: 1) на уроці; 2) з минулого уроку; 3) поза уроком. Разом із тим, науковець виділив стислий і докладний переказ, але не розробив методик у їх проведення [2].

Отже, досвід минулого дає підстави стверджувати, що переказ розглядається як засіб роботи з прочитаним текстом на уроках пояснювального читання. При цьому здійснюються перші спроби у виділенні його видів і методика їх проведення.

На сучасному етапі переказ розглядається як спосіб розвитку монологічної мови (Г. Рогова), метод. У роботах Л. Гронь [3], О. Лобчук [4], М. Львов [5], М. Пентилюк [6] переказ представляє собою вправу, суть якої полягає в передаванні художніх чи наукових текстів, в опануванні їх логікою та композицією, а також лексичними, художніми й синтаксичними засобами мови. Т. Донченко наголошує, що «це підготовча ланка до самостійного письма, до написання творів, створення власних аналогічних висловлювань» [7, с. 5].

На думку Н. Гавриш, це складна діяльність, у якій беруть участь пам'ять, увага, мислення дитини. Щоб переказувати, дитина має навчитися уважно слухати літературний текст, зрозуміти головний його зміст; запам'ятати послідовність епізодів сюжетної лінії та способи авторського передавання змісту; свідомо, зв'язно та виразно відтворити текст у процесі переказу [8, с. 64]. Цю думку підтверджує А. Бородич, який відзначає, що переказ дитини – це не передача тексту напам'ять, не механічне заучування, а його осмислення та відтворення зі збереженням лексики автора [9]. Т. Ладиженська під переказом розуміє вид роботи, в основі якої лежить створення усного чи письмового тексту на основі готового [10].

Як бачимо, переказ являє собою репродуктивну діяльність, оскільки пов'язаний з вихідним текстом.

Вважаємо, що навчати цьому виду роботи слід починати з першого

класу. Чим раніше школярі оволодіють уміннями глибоко розуміти, правильно відтворювати, запам'ятовувати змісту висловлювання, тим легше їм буде працювати над творами в старших класах.

За нашою методикою, у першому класі навчання переказувати повинно носити пропедевтичний характер, що підготовлює до більш складної роботи. Воно передбачає: 1) відтворення знайомої казки; 2) переказування за планом, що включає вказівки; запитаннями, що оформлюються у вигляді плану та складаються із такого числа, скільки речень в тексті; готовим планом, питання якого вимагають більш вільної передачі тексту; картинного плану. Одним із ефективних форм представлення матеріалу на уроці, з нашої точки зору, є застосування мультимедійної презентації та інтерактивної дошки, котрі зручно й ефективно візуалізують статичну й динамічну інформацію, зацікавлюють школярів, подають яскраво матеріал. Розглянемо зазначене більш докладніше.

Як правило, заняття з переказу проводяться на матеріалах добре знайомих і незнайомих дітям текстів. У першому класі до знайомих текстів можна віднести казки, котрі діти неодноразово слухали від рідних, вихователів та дивилися театралізацію (мультфільми), тому на перших уроках української мови слід запропонувати відтворити зміст знайомої казки. Цікавими, на наш погляд, є завдання: 1) *Погляньте на малюнок. Чи знайома вам ця казка? Розкажіть уривок, який ви бачите?* 2) *На малюнку зображено уривок з казки «Колосок». Що було далі?*

У подальшій роботі поступово вводять незнайомі тексти, переказ яких значно важче, та нові прийоми. До них можна віднести переказ за планом, що включає вказівки: 1. *Спочатку розкажіть....* 2. *Потім повідомте про те....* 3. *Не забудьте розповісти....*

Інший вид роботи передбачає переказ за запитаннями, котрі оформлюються у вигляді плану та складаються із такого числа, скільки речень в тексті. Мета цієї роботи полягає в осмисленні твору, формулюванні основних думок кожного речення, абзацу, за якими легко відтвориться текст. Відмітимо, що в запитаннях визначається не тільки порядок викладення тексту, але й склад слів для кожної відповіді.

I. Підготовка до роботи.

– Коротка розповідь про користь мурашок, їх домівку та ін.

II. Робота над створенням тексту на основі переказу

Мурашка

Мурашка знайшла зерно. Воно було важке. Мурашка покликala товаришів. Дружно тягнуть вони зерно додому.

– Що дізналися про мурашку?

– Яке було зерно?

– Кого покликala мурашка?

– Про що треба сказати в останньому реченні?

Отже, розкажіть мені, що ви будете розповідати про мурашку вдома.

Як правило, у процесі такої роботи тексти школярів мають однотипну форму, тому варто пропонувати перекази більш складаного типу – за готовим планом, питання якого вимагають більш вільної передачі тексту. Його мета полягає в показі учням можливостей різних способів вираження думок. Передаючи зміст тексту, учні проявляють самостійність у конструюванні речень і у виборі слів. Для прикладу проілюструємо уривок з уроку.

Так, після прослуховування оповідання, що записаний на дошці, проводиться аналіз на сприймання, лексична підготовка, робота за готовим планом, запитання якого передбачають пошук інших слів, чим в самому питанні.

I. Первинне сприймання тексту

Був сильний мороз. Вранці жителі села пішли до озера за водою. На льоду сиділа лисиця. Тявкає бідолаха, а втекти не може. Руда мисливиця ще ввечері сіла біля лунки. Вона довго чекала рибу. Хвіст і примерз до льоду.

– Чому лисиця примерзла до льоду?

– Хто її побачив?

II. Лексична підготовка

- Які слова використав автор, щоб не повторювалося слово лисиця? (мисливиця, бідолашна, вона).

III. Переказ тексту

– Перекажіть текст за поданим планом:

1. Який був мороз?

2. Коли лисиця сіла біля лунки?

3. Що з нею сталося?

4. Що було вранці?

Ефективним прийомом у ході навчання переказувати є картинний план, котрий не тільки підвищує зацікавленість школярів, але й їх самостійність при осмисленні зв'язків між частинами тексту і встановлені послідовності.

На уроці після прослуховування тексту, що відображався на слайді презентації, перевіряється його розуміння, демонструється серія сюжетних малюнків в деформованому вигляді, на основі яких здійснювався переказ оповідання.

I. Робота з текстом

– Діти, подивіться на серію малюнків. Хтось нашкодив і вони втратили своє місце. Я вам прочитаю оповідання, а ви розташуйте малюнки за змістом.

Три кошеня

Три кошенята – чорний, сірий і білий – побачили мишку і кинулися за нею! Вона пригнула в банку з мукою. Кошенята за нею. Миша втекла. А з банки вилізли три білих кошеня.

Три білих кошеня побачили на подвір'ї жабу і кинулися за нею! Жаба стрибнула в стару трубу. Кошенята – за нею! Жаба вискочила, а з триби

вилізли три чорних кошеня.

Три чорних кошеня побачили в ставку рибу і кинулися за нею! Риба попливла, а з води виринули три мокрих кошеня.

Три мокрих кошеня пішли додому. По дорозі вони обсохнули і стали як були: чорний, сірий і білий.

– Чому кошенята стали білими?

– Що з ними сталося після того, як вони зустріли жабеня?

– Чому кошенята стали мокрими?

– Які вони прийшли додому?

– Можна кошенят назвати бешкетниками?

II. Розташування малюнків за змістом розповіді

– І так, яка картинка буде перша, друга, третя, четверта та ін.

III. Опрацювання деформованого тексту

– Послухайте як уривок з цього оповідання розповів Молік з мультфільму «Фіксики» своєї сестрі Сімці. Чи правильно він відновив текст? Що не так?

Жили три кошенята: чорний, сірий, рожевий. Три кошенята: чорний, сірий і білий побачили коника і кинулися за ним. Миша стрибнула в банку з водою, котенята за нею. Миша втекла, а з банки вилізли три білих цуценя.

IV. Переказ

– За допомогою сюжетних картинок, спробуйте відновити в пам'яті цю історію.

Інший варіант роботи із серією малюнків передбачає спочатку прогнозування змісту розповіді, потім прослуховування/причитування та редагування деформованого тексту відповідно малюнкам і переказування.

Третій варіант характеризується читанням тексту, переказуванням його з опорою на неповну серію сюжетних картинок.

Крім зазначеного вище, значне місце у навчанні переказу відводиться правильному складанню відповідей, тобто речень. З цією метою діти виконували завдання: 1) складіть речення з поданих слів; 2) створіть речення за схемою: яка? хто? що робить? де? (Руда кішка сидить на вікні); 3) закінчіть речення за смислом (Горобці голосно...). Здійснення цих вправ переконує учнів у тому, що: а) кожна думка має бути завершеною, б) слова повинні бути розташовані в певному порядку.

У ході підготовки до переказу проводиться словникова робота. Питання плану на перших етапах навчання підказували дітям необхідну лексику, тобто ті слова, які існують в оповіданні. Для розуміння кожного слова розповіді застосовується коротка бесіда з поясненням значення слова (звіробій – це назва лікувальної трави), ставляться питання: Як пояснити вираз...? або Як ви розумієте...?, включаються незрозумілі слова в доступний контекст (Крихітна грудочка рідної землі – Крихітна дитина), залучаються малюнки, робиться підстановка синонімів (хата – дім), розкладаються

загальні поняття на приватні (інструменти – це молоток, пила...).

Слід звертати увагу на заміну повторюваних слів. Дітям пояснюється доречність вживання слів в певному контексті, наприклад, під час переказу там, де головними персонажами є люди, спочатку необхідно назвати їх імена, надалі замінити (Світлана, дівчинка, вона).

Висновки і перспективи. Отже, у першому класі діти навчаються усно переказувати прослуханий, а пізніше і прочитаний текст на основі: а) відтворення знайомої казки; б) за планом, що включає вказівки; в) запитань, що оформлюються у вигляді плану та складаються із такого числа, скільки речень в тексті; г) готового плану, питання якого вимагають більш вільної передачі тексту; д) картинного плану. Разом із тим, формуються вміння давати точні відповіді на запитання, користуватися готовим планом, розташовувати свої відповіді послідовно у відповідності порядку питань в плані, усвідомлювати порядок слів в реченні та ін.

Перспектива дослідження полягає в розробці методики навчання переказу у 2 класі на уроках української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородич А. М. Методика развития речи детей / А. М. Бородич. – М. : Просвещение, 1981. – 256 с.
2. Буслаев Ф. Преподавание отечественного языка / Ф. Буслаев. – М. : Просвещение, 1992. – 512 с.
3. Гавриш Н. Развитие зв'язного мовлення дошкільнят / Н. Гавриш. – К. : Вид. дім «Шкіл, світ», 2006. – 119 с.
4. Гронь Л. В. Роль і місце вільного переказу у навчанні іноземних мов : Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Л. В. Гронь; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 19 с.
5. Донченко Т. К. Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу у 5–9 класах / Т. К. Донченко. – К. : Форум, 2002, 175 с.
6. Лобчук О. Усний переказ як засіб розвитку зв'язного мовлення / О. Лобчук. // Початкова школа. – № 2. – 2002. – 23–27 с.
7. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://allrefs.net/c12/3mvrk/>
8. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах / М. І. Пентиліук, Т. Г. Онукевич. – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.
9. 9. Ладыженская Т. А. Обучение устной и письменной речи (связная речь) / Т. А. Ладыженская // Методика преподавания русского языка / М. Т. Баранов, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов, Н. А. Ипполитова, П. Ф. Ивченков; под ред. М. Т. Баранова. – М. : Просвещение, 1990. – С. 278–293.
10. Срезневский И. И. Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте / И. И. Срезневский. – С-Пб. : Флинт, 1860. – Ч. 1. – 183 с.